

christelijke beschouwingen, is geheel onterecht gebleken. In het boek ligt de nadruk op de mensen die Austin Friars hebben 'gemaakt' en daarmee kan het boek ook aantrekkelijk zijn voor lezers die zich bij de combinatie 'geschiedenis en kerk' niet op hun gemak voelen.

M. A. de Winter

J. Spoelder, *Prijsboeken op de Latijnse school. Een studie naar het verschijnsel prijsuitreiking en prijsboek op de Latijnse Scholen in de Noordelijke Nederlanden, ca. 1585-1876, met een repertorium van wapenstempels* (Dissertatie Nijmegen 2000; Amsterdam, Maarsen: APA-Holland universiteits pers, 2000, xix + 852 blz., f282,-, ISBN 90 302 1222 5).

Er is wel een zekere obsessie met het voorwerp voor nodig om een op het eerste gezicht zo triviaal thema als de prijsbanden die in het verleden op Latijnse scholen tijdens een openbare prijsuitreiking aan verdienstelijke leerlingen werden geschonken, tot onderwerp van een proefschrift van bijna 900 bladzijden te maken. Taaie speurzinnigheid, sociale vaardigheden, engelengeduld en een onverwoestbaar vertrouwen in de goede afloop — gesteund door een begripvol thuisfront — hebben Spoelder, zelf leraar klassieke talen, in staat gesteld om in ruim tweeëntwintig jaar tijds zijn uitputtend onderzoek naar het verschijnsel prijsboek te voltooien. Hoewel naast een tijdrovende leraarsbaan geschreven, draagt het proefschrift tegelijk het stempel van een in de schoolpraktijk gerijpte eruditie. Zonder een langdurige tijdsinvestering kan zo'n onderwerp ook niet landelijk worden gedekt. Keurig in de vorm van een prijsband met Haarlems wapenstempel gegoten, is Spoelders dissertatie dan ook de ultieme studie over het prijsboek aan de Latijnse school in de Noordelijke Nederlanden, van haar opkomst tot aan haar formele omzetting in het gymnasium bij de wet van 1876. Dit boek bewijst de meerwaarde van langetermijnonderzoek en brede belesenheid, en illustreert de eigen plaats van 'buitenpromovendi' die meer willen en mogen dan een half voorgekookt product voltooien. Ook de uitgever legt met dit fraai verzorgde, aantrekkelijk vormgegeven en rijk geïllustreerde boek beslist eer in. Zijn liefde voor het boekambacht weerspiegelt die van de auteur jegens de klassieken.

De smalle hoofdtitel doet de inhoud eigenlijk onrecht, ook al vormt het prijsboek het uitgangspunt en de spil van het onderzoek. Het bronnenmateriaal bestaat in de eerste plaats uit archivalia van Latijnse scholen of stedelijke overheden waarin prijsboeken worden opgesomd, en uit enkele grote collecties van zulke prijsboeken (de collectie Oldewelt van de UvA, die van de KB, en niet te vergeten die welke de auteur in de loop der jaren heeft bijeengebracht). Spoelders eerste fascinatie gaat ontegenzeggelijk naar het prijsboek zelf uit. Zo bespreekt hij nauwkeurig de vorm en uitvoering ervan, tot en met de kleur van de sluitlintjes. Het met veel zorg samengestelde repertorium van de wapenstempels die op de banden van de bewaarde prijsboeken zijn aangetroffen, maakt bijna een derde deel van het boek uit. Het betreft 60 plaatsen met Latijnse stadsscholen, dat wil zeggen bijna alle scholen die in de betrokken periode hebben bestaan, met uitzondering van een aantal eenmansschooltjes in kleine plaatsen, veelal door een predikant gedreven. Behalve een nauwkeurige beschrijving van de wapenstempels op de banden, hun typen en hun ontwikkeling, alles geïllustreerd met ter plekke gemaakte potloodwrijfsels, wordt ook steeds de literatuur over de verschillende scholen opgegeven. In de bijlagen vinden we dan nog een opgave per school van de geraadpleegde archivalia, een uitgebreide literatuurlijst (782-827), 33 illustraties van prijsuitreikingen en prijsbanden, diverse lijsten van prijsboeken en een verklarende woordenlijst van de termen uit de Latijnse schoolwereld, plus uitgebreide registers van namen en onderwerpen. Daarmee is dit boek

voortaan een onmisbaar naslagwerk geworden voor wie zich met de Latijnse scholen en meer in het algemeen met de klassieke cultuur in de betreffende drie eeuwen bezighoudt.

Spoelders trefzekere kennis van de klassieken heft dit monument voor het prijsboek echter boven het studieobject zelf uit. In de ondertitel wordt al een tweede analyse-niveau aangegeven. Het prijsboek werd immers overhandigd tijdens een ceremoniële prijsuitreiking. De dissertatie inventariseert alle vormen, modaliteiten en sporen van dat ritueel. Prijsboek en prijsuitreiking hadden dan ook meer functies dan die van individuele beloning alleen, zoals de publieke bevestiging van excellentie, al dan niet verbonden met overwegingen van stand of herkomst, of de inhoudelijke zelfpresentatie van het Latijnse schooltype, om het aanzien ervan te verhogen. Maar ze hadden vooral ook een didactische functie. Spoelder gaat uitvoerig in op de pedagogiek van de wedijver, die hij als de grondslag van het prijzenstelsel ziet. Hij stelt dat het succes van de agonale schoolinrichting door de jezuïeten in hoge mate bepalend is geweest voor de overname van het prijzensysteem door de — hier mijns inziens wat ten onrechte 'geprotestantiseerd' genoemde — Latijnse stadsscholen van de nieuwe Republiek. Dat kreeg immers mede vorm onder impuls van de uitgeweken Zuid-Nederlandse intellectuelen, die vertrouwd moeten zijn geweest met het jezuïtische systeem. Op dit punt rijst wel enige twijfel, want om de jezuïtische invloed op te hemelen worden autochtone impulsen wat achtergesteld. Bovendien ligt in het boek een zekere discrepantie tussen de prijsuitreiking, die vorm kreeg in de eerste helft van de behandelde periode, en de bewaarde prijsboeken, vooral afkomstig uit de tweede periode.

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw werd het agonaal perspectief echter in toeneemende mate ingeruild voor het meritocratische. Van een pedagogie van de onderlinge wedijver ging men geleidelijk over naar die van individuele verdiensten en rechten, af te meten aan objectieve maatstaven en steeds minder medebepaald door overwegingen van klasse of stand. We zien die overgang vorm krijgen bij de Franse *agrégation*, het *baccalauréat* en de Pruisische *Abitur*. Met veel prijzen voor weinig leerlingen lijkt het dan ook in Nederland regel geworden dat iedere leerling zijn eigen prijs krijgt: wedijver slaat om in prestatiedrang. Die ontwikkeling blijft bij Spoelder helaas onderbelicht en de nieuwere pedagogisch-historische literatuur daarover is hem ontgaan. Nog een andere ontwikkeling blijft onverklaard, al wordt ze wel gesignaleerd: wanneer het openbaar onderwijs in Nederland de prijsuitreiking heeft laten vallen, blijft zij in de katholieke internaten nog een eeuw in stand, net als in alle landen om ons heen. Vormde het Nederlandse openbare gymnasium dus een uitzondering in West-Europa? En zo ja, waarom precies? Een herziening van de hele ontwikkeling in het licht van deze twee criteria, het docimologische en het comparatieve, zou hierin zeker meer helderheid kunnen brengen.

Het naar mijn gevoel meest oorspronkelijke deel van het proefschrift, dat — misschien omdat het voor een leraar zo vanzelfsprekend is — echter niet uitdrukkelijk in de titel wordt vermeld, is de analyse van de cultuur die de leerlingen via het prijsboek werd aangeboden. Spoelder onderzocht daartoe productie, handel en aanschaf van prijsboeken. Hij nuanceert heel beslist het cliché dat het hoofdzakelijk om winkeldochters zou gaan. Natuurlijk waren er *evergreens*, en de originaliteit van het aanbod kende haar hoogte- en dieptepunten. Maar in zijn algemeenheid werd het prijsboek toch welbewust gekozen. Het vormt dan ook een goede indicatie van wat we het gewenste modale niveau van geletterde cultuur kunnen noemen. Spoelders nauwkeurige, ook statistisch verwerkte analyses van het type literatuur dat in het prijsboek werd aangeboden, maakt duidelijk dat het Romeinse proza en met name de historieschrijvers een absolute voorkeur genoten, waarbij ze eerst in schooledities, later in wetenschappelijke uitgaven werden verstrekt. Het Griekse boek telde nauwelijks mee. Af en toe schoot er een reeen-

tere schrijver doorheen (zoals Erasmus, Grotius, of Vossius), maar het zwaartepunt lag toch beslist bij Caesar, Livius, Suetonius en consorten. Dat was de cultuur die de Latijnse school moest overdragen: een historiserende, Romeinse cultuur waardoor de leidinggevende klasse dankzij het imitatieprincipe een paar eeuwen lang moeiteloos kon worden gevormd.

Willem Frijhoff

MIDDELEEUWEN en NIEUWE GESCHIEDENIS

J. van Moolcnbroek, *Mirakels historisch. De exempels van Caesarius van Heisterbach over Nederland en Nederlanders* (Middeleeuwse studies en bronnen LXV; Hilversum: Verloren, 1999, 361 blz., f49, 90, ISBN 90 6550 063 4).

Het verrast niet dat de rasdocent Van Moolenbroek zich aangetrokken voelt tot de rasverteller Caesarius van Heisterbach (ca. 1180 - ca. 1240). In de eerste decennia van de dertiende eeuw had deze cisterciënser monnik en novicen-meester de kracht van exempla ontdekt. Dat waren korte verhalen, meestal met een morele strekking, over heiligen, wonderen of opmerkelijke gebeurtenissen die in de ogen van de middeleeuwers, aldus de auteur, 'verwonderlijke, maar naar hun overtuiging werkelijk gebeurde tekenen' waren (16,17). Caesarius vlocht ze in in preken, verzamelde ze in bundels en benutte ze in heiligenlevens. Hij is een der eerste zedenmeesters die dit genre gebruikte om toehoorders of lezers tot daadkrachtig geloof te brengen en bepaalde zo mede het karakteristieke uiterlijk. Een mooi onderwerp voor Van Moolenbroek, waaraan hij dan ook al een aantal jaren werkt. Voor de hier te bespreken studie heeft de auteur alle anekdotes — verspreid over alle werken van Caesarius — bijeen gehaald 'die iets te maken hebben met de noordelijke Nederlanden', ofwel omdat ze over voorvallen op ons grondgebied handelen, ofwel omdat ze personen uit hedendaags Nederlands gebied betreffen (9). Van deze verhalen onderzoekt hij in hoeverre ze 'informatie [geven] over personen, toestanden, gebeurtenissen, voorstellingen in onze streken in de late twaalfde en beginnende dertiende eeuw' (10). Per anekdote geeft hij telkens de tekst in (een smeuïge) Nederlandse vertaling, verschaft hij informatie over de context waarin de anekdote voorkomt; een kort zakelijk apparaat en een breed uitgesponnen historisch commentaar. Hij pluist de historische context na, weegt de betrouwbaarheid van zegslieden, zoekt de herkomst van de vertelstof en oordeelt tenslotte of en in hoeverre de anekdote historische informatie over Nederland en Nederlanders bevat. Hij onderzoekt 61 exempla.

Zo vertaalt hij het exemplen van pastoor Arnold uit Borne, die aangesteld was als kruistochtprediker en met een preek voor zijn eigen parochianen startte. Op het feest van Petrus en Paulus in de zomer hield hij een openluchtpreek, maar slaagde er niet in zijn mede-dorpelingen die aan het reidansen waren tot luisteren te bewegen. Een oude vrouw danste steeds uitdaggend voor hem langs en keek hem daarbij indringend aan, ze stak gewoon de draak met hem. Drie dagen later stierf ze een plotselinge dood. In zijn commentaar verzamelt Van Moolenbroek alle historische gegevens over deze Arnold en de kruistochtprediking in Nederland — in de loop van zijn boek krijgen we het materiaal voor een complete geschiedenis van dit fenomeen voorgeschoteld. Hij wijdt prachtige paragrafen aan de (vruchtbaarheids-)dansen op het platte land en aan het fenomeen oude vrouw (vetula). Hij concludeert tenslotte dat het exemplen slechts schaarse feitelijke informatie over Nederland aandraagt.

Dit exemplen toont tegelijkertijd de kracht en de zwakte van het boek. De kracht wordt ge-